

An Examination of Deontological Ethics in *The Night Lamp* by Jamal Mirsadeghi from the Perspective of Immanuel Kant

Ameneh Yousefi^۱

PhD student in Persian Language and Literature, Ka.C., Islamic Azad University, Karaj. Iran.

Iraj Mehraki (Corresponding author)

Faculty member, Persian Language and Literature Department, Ka.C, Islamic Azad University, Karaj. Iran.

Azar Daneshgar

Faculty member, Department of Persian Language and Literature, Ka.C, Islamic Azad University, Karaj. Iran.

Date received:1403/2/19 Date of acceptance:1404/2/21

Abstract:

Reading literary texts with the approach of moral criticism is one of the ways to better understand the text and the characters of the story for the audience and to enhance his knowledge. The Duty-oriented Moral theory proposed by the famous German philosopher Immanuel Kant created a tremendous revolution in the field of ethics. For the first time, Kant spoke about the intention and goal of a person in defining a good work without the result of the action being influential in determining its value. The development of the theory in society has always been associated with various challenges, especially if we want to analyze such a complex moral issue in a fictional work. The novel "NightLamp" by Jamal Mirsadeghi paints an accurate picture of the disillusionment of a generation after the August 28 coup in Iran. The main

^۱. amenehyousefi2020@yahoo.com

character of this story (Ali) is an idealistic and ethical human being who can be a very good example for such research. The upcoming article is analytical-descriptive. Ali, has been examined in terms of Kantian ethics, and the results indicate that although Ali, in this story, is a man who believes in good behavior and virtue in some moral situations, according to Kant's teachings, the moral action is in conflict with his duty to protect the family. According to Kant, the distinction between the consequences of an action and the intention behind it is an important theme that challenges the main character of this story.

Keywords: Jamal Mirsadeghi, *The Night Lamp* (“*Shab-Cheragh*”), Deontology (Deontological Ethics), Idealism, Immanuel Kant, Kantian Ethics

extended abstract:

Introduction:

Kant's deontological ethics was emerged against Jeremy Bentham's theory of teleology. In Kant's view, good will must be based on respect for the moral law, which is also based on the principle of generalizability; that is, always act in such a way that your rule of action becomes a universal law. Today's world has become the scene of diverse and in some cases contradictory moral systems, a diversity that is more apparent due to the constant contact between cultures and societies.

Moral dilemmas have also given life to literature and art, and such works can be the subject of examining complex moral situations. The character Ali in the novel *Nightlamp* is an idealist. An idealist is morally committed to moral standards and values. What is meant by idealism here is adherence to the values for which the intellectual has fought and been imprisoned for their sake, but still remains committed to the ideals due to his correct foundation and sound roots. If we consider this concept of ideal as a positive point and consider principles such as freedom, rationalism, criticism, and challenging tyranny as humanism, then Ali in the novel *Nightlamp* is a clear example of such an intellectual. The confrontation of his thoughts with his conservative and distorted friends forms the basis of the story. A moral analysis of the characters in this story from Kant's intellectual perspective can clarify for us the path to moral excellence, while getting to know the descent of man. Many stories raise questions in the minds of the audience that are in line with the questions raised in minds by Kant.

The character Ali, who is the center of the story, plays a key role in the intellectual transformation and personal growth of all his friends. How difficult and self-serving is the duty that humans find towards the moral good?

There are very few studies on Persian literary texts based on contemporary philosophical theories, especially in relation to Kant's ethical theory, nothing was found on Persian texts. Here there are articles that are either written only in the field of Kantian ethical analysis or that examine fictional texts from a theoretical perspective other than Kantian ethics. Choupani, Yadollah. (2009). Immanuel Kant's Philosophical and Ethical Opinions and a Brief Analysis of It, Pik Noor Publication, Year 8, Iss.

Method:

The duty-oriented ethics in the novel *The Nightlamp* from the intellectual perspective of Immanuel Kant, which is the subject of the article, has been carried out through a descriptive-analytical (library) study and data collection through careful analysis of the text and review and reflection on it, considering the topic of the article and the background of the research.

Results:

Deontology: "Deontology is the result of combining two words (deon) meaning duty and mission and (logos) meaning consciousness and insight. Deontologists believe that moral duties originate from reason and a priori, and the compulsion of actions is due to themselves, and regardless of the results, there is an obligation to perform them." (Atrak, 2013: 29). Based on the opinion of scholars, deontology is generally defined as opposed to teleology. Theories based on teleology focus on the end of the action and define moral goodness according to its result.

Moral idealism is the goal of our moral world and the relentless effort to build a world that acknowledges the requirements of reason and then prioritizes our own activity in producing knowledge to the extent that what we know depends on the overcoming of nature according to our moral idea." (Omidpour, 2018: ^^) In moral idealism, man adheres to fixed and absolute standards, values, virtues and vices, and acts according to moral standards. A moral idealist does not believe in relativism.

Immanuel Kant, a famous German philosopher, is one of the most important intelligent thinker of the Age of Enlightenment in Europe. His teachings had a significant impact on thinkers at the beginning of the 19th century. One of Kant's intellectual topics is the duty-based moral theory, which is called Kantian ethics. Kant's main moral principle is that a person should always act as if his

way of acting would become the universal law of nature and would always and forever be the universal law.

Before the Renaissance, Plato and Aristotle were the great philosophers of virtue-based ethics. The ethical books that emerged after the Renaissance were revolutionary in this field and influenced many thinkers and philosophers based on Kant's deontological ethics and Jeremy Bentham's teleology. In teleology, the focus was on the result of the action, but in Kant's deontological ethics, an action will be considered good when it arises from a sense of duty towards the moral law. Kant was the first person who paid attention to the intention of the agent and his good will, regardless of the end of the action. Therefore, the main characteristics of Kant's ethical school are the involvement of intention and motivation in the moral value of the action, the non-involvement of results in the rightness and wrongness of actions, and the specification of moral duties by referring to the absolute. The absolute means that you should behave in such a way that you want your behavior to be the behavior of everyone.

Conclusion:

In the novel *Nightlamp*, according to Kant's ethical teachings, what Ali's friends did in his absence when he was imprisoned is immoral and self-serving, and it is easy to recognize it because Ali's friends have made others achieve their goals, and their actions are not subject to the principles of generalizability, objectivity, necessity, or universality. Therefore, it is easy to recognize their intentions and actions according to Kant's theory, but in the case of the main character of the story, Ali, sometimes becomes difficult to recognize moral action because it may trap the researcher in relativism.

Man is a dynamic being, and Kant's absolute teachings may not meet his needs in all cases. As a result, he will sometimes resort to teleology and sometimes to moral relativism.

بررسی اخلاق و وظیفه‌گرا در رمان شبچراغ اثر جمال میرصادقی از منظر فکری امانوئل کانت

آمنه یوسفی

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران.

ایرج مهرکی (نویسنده مسئول)

عضو هیأت علمی گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران.

آذر دانشگر

عضو هیأت علمی گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۲/۱۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۲/۲۱

چکیده:

خوانش متون ادبی با رویکرد نقد اخلاقی یکی از راه‌های شناخت بهتر متن و شخصیت‌های داستان برای مخاطب و افزودن به گستره دید و دانش اوست. نظریه اخلاقی و وظیفه‌گرا که توسط امانوئل کانت فیلسوف شهیر آلمانی مطرح شد انقلابی شگرف در حوزه اخلاق پدید آورد. کانت برای نخستین بار در تعریف کار نیک، از نیت و قصد انسان سخن گفت بی آنکه نتیجه عمل در تعیین ارزش آن تأثیرگذار باشد. بسط این قانون اخلاقی در جامعه همواره با چالش‌های گوناگون همراه بوده است خاصه آنکه بخواهیم چنین مبحث اخلاقی پیچیده‌ای را در یک اثر داستانی مورد تحلیل قرار دهیم. رمان شبچراغ اثر جمال میرصادقی تصویر دقیقی از سرخوردگی یک نسل پس از کودتای ۲۸ مرداد در ایران ترسیم می‌کند. شخصیت محوری این داستان (علی) انسانی آرمان‌گرا و اخلاق‌مدار است که می‌تواند نمونه بسیار خوبی برای چنین پژوهشی باشد. مقاله پیش رو به روش تحلیلی-توصیفی شخصیت علی را به لحاظ اخلاق کانتی مورد مطالعه قرار داده و بر این اساس برآیند کار نشان می‌دهد اگر چه علی در این داستان انسانی باورمند به نیک‌رفتاری و فضائل پسندیده است اما در برخی بزنگاه‌های اخلاقی مطابق آموزه‌های کانت وظیفه‌ای که در قبال عمل خیر اخلاقی دارد با وظیفه او در قبال حفظ خانواده در تعارض قرار می‌گیرد. تمایز میان عواقب یک عمل و نیت پشت آن از نظر کانت مضمونی مهم است که شخصیت اصلی این داستان را به چالش می‌کشد.

واژه‌های کلیدی: جمال میرصادقی، شبچراغ، وظیفه‌گرایی (اخلاق و وظیفه‌گرا)، آرمان‌گرایی، امانوئل کانت، اخلاق کانتی

مقدمه

اخلاق و وظیفه‌گرای کانت در مقابل نظریه‌ی غایت‌گرایی جرمی بنتام سربر آورد. از نظر کانت اراده‌ی نیک باید بر مبنای احترام به قانون اخلاقی باشد که آن نیز بنا شده بر اصل تعمیم‌پذیری است؛ به این معنا که همیشه چنان عمل کن که قاعده‌ی عملی تو قانونی عام گردد. جهان امروز به صحنه‌ی نظام‌های اخلاقی گوناگون و در برخی موارد متضاد تبدیل شده است که این تنوع به سبب ارتباط مداوم فرهنگ‌ها و جوامع بیشتر به چشم می‌آید. معضله‌های اخلاقی به ادبیات و هنر نیز جان بخشیده‌اند و چنین آثاری می‌توانند موضوع بررسی وضعیت‌های پیچیده‌ی اخلاقی باشند. شخصت علی در رمان شبچراغ انسانی آرمان‌گراست. انسان آرمان‌گرا (ایده‌آلیست) به لحاظ اخلاقی به معیارها و ارزش‌های اخلاقی پایبند و متعهد است. آنچه اینجا از آرمان‌خواهی مورد نظر است؛ پایبندی به ارزش‌هایی است که روشنفکر برای آنها مبارزه کرده در راه آنها به زندان افتاده اما هنوز به سبب اساس درست و ریشه‌ی سالمش متعهد به آرمان‌ها باقی مانده است. اگر این مفهوم آرمان را مثبت تلقی کنیم و پایبندی به اصولی همچون آزادی‌خواهی، خردگرایی، نقد و به چالش کشیدن استبداد و انسان‌مداری بدانیم، آنگاه علی در رمان شبچراغ نمونه‌ی بارزی از چنین روشنفکری است. تقابل افکار او با دوستان محافظه‌کار و مسخ شده‌اش بن‌مایه داستان را می‌سازد. تحلیل اخلاقی شخصیت‌های این داستان از منظر فکری کانت می‌تواند ضمن آشنایی بیشتر با این افراد راه تعالی اخلاقی و از دیگر سو نزول انسان را بر ما روشن‌تر سازد. بسیاری از داستان‌ها در ذهن مخاطب پرسش‌هایی ایجاد می‌کنند که با پرسش‌های مطرح شده از جانب کانت همسویند. شخصیت علی که محوریت قصه را تشکیل می‌دهد در دگرگونی فکری و رشد شخصیتی تمام دوستانش نقش کلیدی دارد. وظیفه‌ای که انسان‌ها در قبال امر خیر اخلاقی پیدا می‌کنند تا چه اندازه دشوار و با منافع خودشان هم جهت است؟

۱- پیشینه پژوهش:

پژوهش‌های صورت گرفته بر روی متون ادب فارسی بر اساس نظریه‌های فلسفی معاصر بسیار اندک است. خاصه در رابطه با نظریه اخلاقی کانت روی متون فارسی چیزی یافت نشد. آنچه در زیر می‌آید مقاله‌هایی است که یا فقط در حوزه تحلیل اخلاق کانتی نگاشته شده و یا متون داستانی از منظر نظریه‌ای دیگر غیر از اخلاق کانت بررسی شده است.

چوپانی، یدالله. (۱۳۸۸). آراء فلسفی و اخلاقی امانوئل کانت و تحلیل اجمالی آن، نشریه پیک نور، سال هشتم، شماره سوم، ص ۱۳-۳.

شعوری، تلی. فرشید، سیما. (۱۳۹۱). بررسی رمان هاواردزاند اثر ای. ام. فاستر از دیدگاه اخلاقی مارتا سی. نازبام، فصلنامه علمی تفسیر متون (دهخدا)، دوره ۴ شماره ۱۱، ص ۱۹۶-۱۷۷.

۲- روش تحقیق: اخلاق وظیفه‌گرا در رمان شبچراغ از منظر فکری امانوئل کانت که موضوع مقاله است از طریق مطالعه توصیفی-تحلیلی (کتابخانه‌ای) و جمع‌آوری داده‌ها از راه واکاوی دقیق متن و بازبینی و تعمق در آن با توجه به موضوع مقاله و پیشینه پژوهش به انجام رسیده است.

۳- مبانی تحقیق:

۳-۱- وظیفه‌گرایی: «وظیفه‌گرایی در نتیجه ترکیب دو واژه (deon) به معنای بایستگی و رسالت و (logos) به مفهوم آگاهی و بینش است به باور وظیفه‌گرایان وظایف اخلاقی نشأت گرفته از عقل و پیشینی است و اجبار افعال ناشی از خود آنهاست و بی‌توجه به نتایج، برای انجام آنها الزام وجود دارد.» (اترک، ۱۳۹۲: ۲۹) وظیفه‌گرایی در نظر اندیشمندان عموماً در برابر غایت‌گرایی تعریف می‌شود نظریات مبتنی بر غایت‌گرایان تمرکز خود را بر غایت فعل گذاشته‌اند و خیر اخلاقی را با توجه به نتیجه آن تعریف می‌کنند. در زمینه معیار ارزش‌گذاری فعل اخلاقی انسان در طول تاریخ مکاتب، نظریات و دیدگاه‌های فراوانی عرضه شده است. البته اگر دیدگاه عده‌ای از متفکران را نیز در نظر بگیریم غایت‌گرایی می‌تواند لزوماً به معنای نتیجه‌گرایی نباشد از این منظر که ابزار و وسائل نیل به آن غایت‌هایی نیز اهمیت دارد و انسان مجاز به استفاده از هر ابزاری برای رسیدن به هدف و نتیجه مطلوبش نیست. به این ترتیب وظیفه‌گرایی زائیده عقل‌گرایی است. «در بیشتر موارد، وظیفه‌گرایی برای اشاره به فرضیه‌هایی به کار می‌رود که روی چند مورد تمرکز داشته باشند؛ ماهیت وظیفه (درست) و ماهیت ارزش (خوب) و رابطه

میان درست و خوب. جان راولز نخستین کسی بود که به این تفاوت اشاره کرد و با تمرکز بر آن نشان داد که مفهوم (خوب)، سمت کلی و نشانی را در زندگی بر ما روشن می‌سازد اما مفهوم (درست) به ما می‌گوید انتخاب‌های قانونی و مشروع برای رسیدن به آن هدف چیست؟» (اترک، ۱۳۸۹: ۲۹) این نظریه انسان را وسیله رسیدن به هدف نمی‌انگارد و بنابراین انجام وظیفه باید مطابق انسانیت و نه به خاطر وحشت از مجازات و یا طمع برای دریافت پاداش باشد. در حقیقت انسان با رجوع به وجدان خویش درست را از نادرست تشخیص داده و مطابق وظیفه‌اش در قبال انسانیت فعل درست را (نه لزوماً خوب) انجام می‌دهد. «وظیفه‌گرایی به نظرانی گفته می‌شود که درستی اعمال برای آنها مقدم بر خوبی بوده و مستقل از آن است و درست صرفاً چیزی که خوب را بیشینه‌سازی کند نیست.» (اترک، ۱۳۸۹: ۲۷)

۳-۲_ آرمان‌گرایی (ایده‌الیسم):

آرمان‌گرایی یا ایده‌الیسم می‌گوید که موضوع اصلی و حقیقی معرفتی ایده‌ها هستند. این دیدگاه فلسفی بر این باور است که ایده‌ها برتر از اشیاء بوده و بر آن اولویت دارند. در واقع موجودیت اشیاء متکی به ایده‌ها است. به شکلی روشن‌تر در اینجا مقصود ما از ایده‌الیسم، آن مفهوم افلاطونی باستانی که اصالت حقیقی محسوسات و موجودات جهان محسوس را نفی کرده و واقعیت اصلی را در جای دیگر می‌جوید نیست؛ بلکه آن اصولی از ایده‌الیسم است که بر درک مفاهیم ارزشی و تجلی آن در رفتار فردی انسان به هدف زندگی خوب تکیه دارد. «ایده‌الیسم یا پندارگرایی مکتبی فلسفی است که اصالت را به ذهنیت می‌دهد. رواج این شیوه فلسفی هم‌زمان با دوره‌ای در فرهنگ جهانی است که مدرنیته خوانده می‌شود. ادبیات مدرن نیز در چنین فضای فرهنگی نشو و نما کرده است چنان که می‌توان گفت ذهنیت و کنش در فضای ذهنی در این ادبیات واجد اولویت است.» (کریمی، ۱۳۹۵: ۱۱۳۵)

۳-۳_ ایده‌الیسم اخلاقی: «ایده‌الیسم اخلاقی هدفی از جهان اخلاقی ماست و کوشش بی‌وقفه به ساختن جهان که الزامات عقل را تصدیق می‌کند و سپس اولویت دادن به فعالیت خویشتن در تولید دانش آنقدر که آنچه ما می‌دانیم به غلبه یافتن طبیعت بر طبق ایده اخلاقی ما بستگی دارد.» (امیدپور، ۱۳۹۷: ۸۸) در ایده‌الیسم اخلاقی انسان به معیارها ارزش‌ها فضایل و رذائل ثابت و

مطلقاً پایبند است و مطابق آن به موازین اخلاقی عمل می‌کند. انسان ایده‌آلیست اخلاقی معتقد به نسبی‌انگاری نیست.

۳-۴_ اخلاق کانتی: امانوئل کانت فیلسوف شهیر آلمانی از متفکران مهم عصر روشنگری در اروپاست. تعالیم او در آغاز سده نوزدهم میلادی تأثیر بسزایی بر اندیشمندان نهاد. یکی از مباحث فکری کانت نظریه اخلاقی و وظیفه‌گراست که اخلاق کانتی خوانده می‌شود. قاعده اخلاقی اصلی کانت این است که شخص باید همواره چنان عمل کند که گویی شیوه عمل او قانون فراگیر طبیعت خواهد شد و همواره و همه‌وقت قانون کلی خواهد بود. پیش از رنسانس افلاطون و ارسطو فیلسوفان بزرگ اخلاق فضیلت محور بودند. امامکاتب اخلاقی که بعد از رنسانس ظهور کردند به مثابه انقلابی در این حوزه موجب تأثیر بر روی اندیشمندان و فیلسوفان بسیاری شدند. یکی مکتب اخلاق وظیفه‌گرای کانت و دیگری غایت‌گرایی جرمی بنتام بود. در مکتب غایت‌گرایی توجه و تمرکز بر نتیجه عمل بود اما در اخلاق وظیفه‌گرای کانت یک عمل زمانی نیک شمرده خواهد شد که برآمده از احساس و وظیفه نسبت به قانون اخلاقی باشد. کانت نخستین کسی بود که به نیت فاعل و اراده نیک او فارغ از غایت عمل توجه کرد. بنابراین شاخصه‌های اصلی مکتب اخلاقی کانت عبارتند از دخالت دادن نیت و انگیزه در ارزش اخلاقی عمل، دخیل نداشتن نتایج در درستی و نادرستی اعمال، مشخص شدن وظایف اخلاقی با مراجعه به امر مطلق. امر مطلق به این معناست که چنان رفتار کن که بخواهی رفتار تو رفتار همگانی باشد.

«کانت می‌گوید اوامر اخلاقی همواره مطلق هستند و در مقابل اوامر مشروط قرار می‌گیرند. او بر این باور است که امر مشروط امر اخلاقی نیست. مانند اینکه اگر می‌خواهی مردم به تو اعتماد داشته باشند، باید صادق باشی. بنابراین هیچ‌یک از الزامات و تعهدهای اخلاقی به هیچ‌آرزو هدف یا شرطی بستگی پیدا نمی‌کند و باید بی‌در نظر گرفتن آرزوها و خواست‌ها به آنها عمل کرد. به همین دلیل سرپیچی از هیچ امر اخلاقی در نظر کانت قابل قبول نیست.» (حاجتی شورکی، ۱۳۹۳: ۲۳) بنابراین کانت می‌گوید انسان نباید با شرط و شروط و یا به طمع سودی امر اخلاقی را انجام دهد. در نظر کانت انسان تحت هیچ شرایطی نباید دروغ بگوید؛ موقعیت، هرچه می‌خواهد باشد. پس قانون‌گذار اصلی در وجود انسان عقل است و او طبعش را مجری انجام آن قانون و مأمور انجام امر مطلق می‌کند. پس مطابق نظریه

کانت عمل انسان باید برآمده از احساس و وظیفه نسبت به قانون اخلاقی باشد. «موجود عاقل نه تنها تابع امر مطلق، بلکه آفریننده آن است. به عبارت دیگر هر موجود عاقل نه تنها از قانون اخلاق تبعیت می‌کند؛ بلکه خود موقن آن است.» (کورنر، ۱۳۸۰: ۲۹۸) ناگفته پیداست که کانت بر انسانیت متمرکز است و امیدوار به انسان. او در ادامه مباحث اخلاقی خود در همه جا تصریح و تأکید می‌کند که نباید به هیچ رو حتی اگر هدف امری اخلاقی باشد از دیگری به عنوان وسیله سود جست. انسان باید غایت نهایی باشد.

«کانت می‌گوید قانون باید دارای عینیت، عمومیت، ضرورت و اطلاق باشد.» (کانت، ۱۳۶۹: ۳۸)

۴_ جمال میرصادقی:

زاده ۱۹ اردیبهشت ۱۳۱۲ در تهران است. وی تحصیلات خود را در دانشکده ادبیات دانشگاه تهران به پایان برد. نزدیک به ۴۳ اثر شامل کتاب نقد مقاله و داستان و رمان از او به چاپ رسیده است. «شاهزاده خانم سبزچشم» نخستین کتاب اوست که در سال ۱۳۴۱ منتشر شد. ابراهیم گلستان و جلال آل احمد منتقدان سرسخت جمال میرصادقی بودند. رمان شجره یکی از بهترین آثار اوست که در سال ۱۳۵۵ به دست انتشار سپرده شد. «موضوعی که در داستان‌های جمال میرصادقی در دهه پنجاه بارها تکرار می‌شود زندگی و مسائل روشنفکران است. اما روشنفکرانی که نویسنده آنها را توصیف می‌کند غالباً افراد بی‌فضیلت، بی‌هویت و سازشکاری هستند که آرمان‌های گذشته خود را به کلی از یاد برده‌اند و اکنون نان به نرخ روز می‌خورند» (رهنما، ۱۳۹۳: ۲۲۲).

۵_ بحث:

سوژه شدن وضعیت اساسی شخصیت در داستان مدرن است. از دیدگاه جامعه‌شناسانه هر فرد در جامعه وظایفی به عهده دارد که به موجب آن در تطهیر و سلامت اخلاقی جامعه تاثیرگذار خواهد بود. در زندگی روزمره، انسان، مدام برسر دوراهی‌هایی غالباً اخلاقی مسدود می‌شود که ناگزیر است از گرفتن تصمیمی قاطع. در عصر متجدد امروز که خردگرایی و انسان‌مداری مبنای بسیاری از مکاتب جدید است نظریه‌های اخلاقی اهمیت ویژه‌ای می‌یابند.

«خرد کاربردی شامل توانایی برای تشخیص خوب برای خود و دیگران است و مهار خود، عنصری انکار ناشدنی برای تمرین آن است.» (شعوری، ۱۳۹۱: ۱۷۹)

علی نمونه انسان وظیفه شناس کانت است که با آزادی اختیار و اراده کاردرست و نیک را در جامعه خود تشخیص داده و به آن متعهد است. به تعبیر عام وجدانش آسوده است. همانگونه که کانت می گوید اراده نیک یعنی مطیع مطلق بودن در برابر وجدان. علی انسانی است دغدغه مند و معترض به ساختارهای متعرض به حقوق جامعه. منتقد جدی فساد، هویت باختگی و رواج بی تفاوتی در جامعه است و امیدوار به تعالی انسان و دگرذیسی فکری و فرهنگی جامعه.

«انسان در دستگاه فکری کانت موجودی عاقل و صاحب فهم است. وجود این عنصر در انسان منشأ ویژگی هایی همچون اراده اختیار و وظیفه شناسی در او شده است.» (کانت، ۱۳۶۷: ۱۰۶)

«علی همیشه از رسالت حرف می زد. فکر می کرد آدم هر کاری می کند مسئول است.» (میرصادقی، ۱۳۸۴: ۱۷)

یکی از چالش های اخلاقی پیش روی علی در این داستان، آنجاری می نماید که علی مابین انجام وظیفه اجتماعی خویش که از نظر خودش پایبندی به آرمان هاست، و زندگی شخصی اش، باید یکی را برگزیند. چرا که منیژه همسر او معتقد است که علی زندگی زناشویی و خانوادگی اش را رها کرده و به دنبال آرمان های خود مدام سپر بلای دوستانش شده و حتی به خاطر این موضوع رنج زندان را نیز به جان خریده است. در این جاست که وظیفه از نظر کانت به بوته آزمایش گذاشته می شود. آیا این تصمیم علی مطابق با اخلاق کانتی است؟

«یادم نیست منیژه چه گفت انگار گفت علی کمی هم به فکر زندگی خودت باش که منوچهر و مهشید چنان کیسه ای به تنش کشیدند که از دخترک نازنین چیزی باقی نماند. نمی دانم چرا علی ساکت بود و از او دفاع نکرد. با اینکه حق با منیژه بود که به ترانه گفته بود که دوستانش همیشه علی را جلو می اندازند و سپر بلای خود می کنند.» (میرصادقی، ۱۳۸۴: ۱۹)

کانت می گوید فعل اخلاقی باید مطابق با تکلیف و وظیفه باشد و وظیفه یا بایستگی انجام یک کار، ضرورت احترام به قانون اخلاقی است. علی دچار مشکلات مالی است و این آرمان گرایی های اخلاقی او را از توجه و رسیدگی به زن و فرزندش بازداشته خاصه اینکه پنج سال هم زندان بوده و در این مدت منیژه افسار زندگی را به تنهایی در دست گرفته است. نیت علی این بوده که گام در راه تحقق آرمان هایش نهد. مطابق نظر کانت، این نیت نیکی است اما نتیجه چنین نیتی عملی است که سرانجام

منجر به متلاشی شدن خانواده علی می‌شود. کانت می‌گوید نتایج عمل هیچ ارزش نامشروطی به عمل نمی‌بخشد و نیت و اراده نیک اهمیت دارد. پس باید کار علی را اخلاقی بدانیم. این با نظر کانت جور در می‌آید که عمل مطابق تکلیف اخلاقی در جامعه که اتفاقاً با اصل تعمیم‌پذیری نیز همخوان است؛ به این معنا که می‌توان در جامعه همه را به صداقت، پاکی، مبارزه در راه آزادی و رفاه مردم، فراخواند و اقدامات او را کلیت بخشید تا همگان به آن عمل کنند و این می‌تواند یک قانون باشد. کارهای علی مطابق با امر مطلق کانتی‌اند که بدون نفع شخصی برای رفاه حال جامعه خود و بهبود زندگی آنها می‌کوشد. اما آسیبی که به خانواده علی رسیده است که به نظر می‌آید تاوان آرمان‌گرایی‌های خود اوست آیا کاری اخلاقی است؟ می‌دانیم که نظریه کانت مقابل غایت‌گرایی است و نیت فاعل، فارغ از نتیجه عمل، در تعیین کار نیک اولویت و برتری دارد؛ اما آیا این چالشی است در برابر نظریه کانت که چگونه یک امر اخلاقی می‌تواند نتایج گاه غیر اخلاقی به بار آورد؟! آیا تباهی خانواده تاوانی است که یک آرمان‌گرا باید پرداخت کند تا در جهت آزادی جامعه‌اش گامی بلند برداشته باشد؟ آیا در اینجا تعارض وظیفه رخ داده است؟ این در حالی است که دوستان علی همه نفع شخصی خود و خانواده را اولویت قرار داده و به هر کار غیر اخلاقی دست یازیده‌اند و دیگران را وسیله رسیدن به امیال خود کرده‌اند.

«کودتا (کودتای ۲۸ مرداد) به همشون ساخته چاق و بی‌حیثیت شدن جر و بحثمون شد. مسخره‌ام می‌کردن خیلی ایده‌آلیستی رفیق. گفتم می‌دونین چیکار می‌کنین؟ می‌خندیدن. ما مته تو ایده‌آلیست نیسیم، ما می‌خوایم خوب زندگی کنیم، کاری به کار کسی نداریم. بذار مردم هر چه می‌خوان بگن. بی‌شرفها، دیگه حرمت هیچ چیز رو نگه نمی‌دارن. فقط یه دهن بزرگ دارن برای نصیحت کردن و به زبون بزرگ برای معامله و یه دست دراز برای گرفتن».. (میرصادقی، ۱۳۸۴: ۳۴).

گاه مخاطب با خود می‌اندیشد که شاید شکست و شدت ضربه حاصل از باخت غم‌انگیز در صحنه سیاسی و اجتماعی، برخی از فعالین سیاسی را به دهن‌کجی بر عقاید و باورهای پیشین خودشان واداشته است. آنها بعضاً چنان رفتار می‌کنند که گویا تعمداً قصد ثابت کردن این مسئله را دارند که باورهای ما به بن‌بستی سهمگین برخورده و بنابراین باید بر روی آن باورها خط بطلان کشید و راه متضادش را پیش گرفت و افکار زمین افتاده را لگدمال کرد. دوستان علی در بیراهه منفعت‌طلبی و قهر سیاسی و اجتماعی گرفتار آمده و انتخاب خود را کرده‌اند. اما علی هنوز پایبند به آن ارزش‌های پیشین مانده اما دست‌آورد

چنین تفکری بیکاری و وضع ناپسامان اقتصادی اوست. اگر چنین بن بست را تعارض وظیفه قلمداد کنیم در تضاد با اخلاق کانت قرار خواهد گرفت؟ کانت تعارض وظایف اخلاقی را ممکن نمی داند زیرا احکام اخلاقی را پیشینی یعنی نشأت گرفته از عقل در نظر می گیرد. آیا این چالشی است در نظریه کانت؟ «اگر فردی دوست من باشد، وظیفه من کمک کردن به اوست. اما اگر او اسرار دولتی را به دشمن می فروشد، این عمل او مبنای تکلیف من برای طرد اوست. در اینجا ما دو الزام نداریم که به تعارض برخاسته باشند. یکی وظیفه کمک کردن به دوست و دیگری طرد جاسوس. به عقیده کانت در اینجا فقط مبانی الزامها به تعارض برخاسته اند. مبنایی که قوی تر است بر مبنای دیگر غلبه می کند. تعیین کننده وظیفه من یعنی طرد جاسوس است. بنابراین من فقط یک الزام دارم و دو الزام بر گردن من نیامده تا با هم تعارض کنند.» (اتکینسون، ۱۳۹۴: ۱۸۱)

در مورد رمان مورد بررسی ما با توجه به توضیح بالا آزادی خواهی و تلاش برای رفاه اجتماعی و اعتراض نسبت به ساختار حاکم در مرتبه ای والاتر از تأمین مالی خانواده علی قرار گرفته و در ظاهر به تعبیر کانت تناقضی میان دو الزام پدید نیامده است. اما اشکال کار اینجاست که چه کسی می تواند چنین ارزشی را تعیین کند به عبارت دیگر از کجا بدانیم کدام کار مبنای قوی تری است و اولویت دارد؟ از کجا بدانیم وظیفه در قبال خانواده کم رنگ تر است؟ ممکن است این ما را به سمت نسبی گرایی اخلاقی سوق دهد به این معنی که یک عمل از نظر یک شخص درست و مطابق با وظیفه است و از نظر فرد دوم عمل مطابق آن، نادرست است و وظیفه نیست. نسبی گرایی اخلاقی به تعبیر برخی ممکن است نقطه ضعفی در نظریه کانت باشد. ضمن آنکه تشخیص خوب و بد در امور اخلاقی و اجتماعی گاه خاکستری است و سفید و سیاهی در کار نیست بنابراین قضاوت امری است دشوار. منتقدان کانت معتقدند ضمن اینکه نظریه اخلاقی وظیفه گرای او عالی است اما انسان گاه ناگزیر است به اخلاق غایت گرا تکیه کند.

«اشکالی که پویمن از کانت می گیرد؛ عدم کارآمدی آن در موقعیت های پیچیده است. مثل آنجا که فرد برای نجات فرزند بیمار خود ناچار به دزدی از داروخانه است.» (اترک، ۱۳۸۹: ۲۵)

گاه میان وظایف برتری دادن دشوار است. کانت می گوید عمل خیر باید حتما مطابق امر مطلق باشد ضمن آنکه امر ناپسند همیشه و به طور مطلق ناپسند است و این به نتیجه و غایت کار ارتباطی پیدا نمی کند. در این مورد مثال معروفی که اخلاق گرایان می زنند همان است که اگر برای نجات جان فردی

ناچار به دروغ گفتن باشیم آیا این درست است؟ کانت می‌گوید انسان در هیچ شرایطی نباید دروغ بگوید و این به نتیجه عمل او بستگی پیدا نمی‌کند.

«تکالیف و وظایف اخلاقی ناشی از حقوق دیگر انسان‌ها، دستورها و اوامر مطلق هستند. ولی تکالیف و وظایف اخلاقی ناشی از فضیلت، اوامر مشروطند.» (اترک، ۱۳۸۹: ۲۸)

«کانت وظیفه را به وظیفه حق و وظیفه فضیلت تقسیم می‌کند و می‌گوید برخی از وظایف ناشی از حقوق دیگران است و در واقع یک اجبار خارجی را ناشی از حق دیگری بر ما وارد می‌کند. کانت این را وظیفه حق می‌نامد. در مقابل آن وظیفه فضیلت قرار دارد که ناشی از حق دیگران نیست پس اجباری بیرونی و خارجی در کار نیست بلکه اجباری از جانب خود فرد به عنوان موجودی آزاد است. انسان با اراده آزاد تصمیم می‌گیرد برای کسب فضایل انسانی خود را ملزم به وظیفی کند که عقل عملی به او دستور می‌دهد.» (فردید، ۱۴۰۲: ۲۵)

با این توضیح کاری که علی در رمان شجره می‌کند را می‌توان اینگونه توضیح داد علی برای فضیلت اخلاقی که به دنبال آن می‌رود یعنی آرمان‌گرایی و مبارزه و نقد فساد جامعه، اجباری بیرونی ندارد در حقیقت او برای فضیلت می‌جنگد. در سویی دیگر در برابر همسر و فرزندش اجبار خارجی دارد که ناشی از حق دیگری بر اوست یعنی وظیفه و حقی که در قبال همسر و فرزندش دارد. اما هنوز نمی‌دانیم برتری کدام بر دیگری کار اخلاقی به شمار می‌رود؟ این مطلق‌گرایی اخلاقی هنوز راهگشای مسائل پیچیده زندگی نیست و در بزنگاه‌هایی که نیاز به تصمیمی جدی است و نهادن یکی و برتری دادن دیگری دشوار به نظر می‌آید. شرایط زندگی و نیات افراد همواره با هم منطبق نخواهند شد.

«علی می‌گفت من اینم دروغی نمی‌خوام کسی رو با خودم همراه کنم درست می‌گفت خودش بود برای همین خاطرش را می‌خواستم. کلک تو کارش نبود. اما حالا مگه می‌شود همین جور بود؟ یک‌رنگ و بی‌شيله پيله و كله شق؟ می‌شد؟ میان این همه آدم هفت خط بیر و بدوز می‌شد آدم فقط رنگ خودش را پس بدهد؟» (میرصادقی، ۱۳۸۴: ۳۲)

این موضوع را در بخش دیگری از رمان به شکل دیگری می‌بینیم آنجا که علی و مجید به خانه ابراهیم می‌روند تا ابراهیم که حالا به نوایی رسیده و زندگی مجللی دارد برای علی کاری دست و پا کند که البته او کار را نمی‌پذیرد. در آنجا علی با یکی از همکاران قدیمی‌اش روبرو می‌شود که او هم حالا با تغییر

فضای سیاسی و اجتماعی جامعه نان را به نرخ روز خورده و متمول شده و با فخر با علی سخن می گوید. در این میانه بین او و علی جدلی رخ می دهد.

«علی گفت به زمانی تو یکی از این مدرسه های تو سری خورده جنوب شهر، سرکار درس ریاضی می دادین منم ادبیات. اگه یادتون باشه به روز تو دفتر نشسته بودیم و از سرما می لرزیدیم. وقتی یکی گفت چرا بخاری های مدرسه های شمال شهر و روشن کردن و اینجارو نکردن و گفت کاش می تونست خودشو به اون مدرسه ها منتقل کنه، شما به اون پریدین که تمایلات خرده بورژوازی داره. گفتین حاضرین با هر فلاکتی بسازین و هر جا که به وجود شما بیشتر احتیاج باشه، درس بدین.» (میرصادقی، ۱۳۸۴: ۴۷)

آقای اسماعیلی معتقد است زمانه عوض شده و باید به فراخور حال و احوال به رنگ روز درآمد. او در شمال شهر چند مدرسه دارد و پیش از این درگیری لفظی با علی از او می خواهد که در یکی از همین مدارس مشغول شود که علی این دورنگی او را بر نمی تابد. آقای اسماعیلی که زمانی در جنوب شهر حاضر به تحمل هر فلاکتی بود تا با نظام سرمایه و سودجویی مستبدان مبارزه کند؛ امروز به فراخور حال و احوالش انتخابی غیر اخلاقی کرده و درست برعکس آنچه ادعایش را داشت در شمال شهر معلم که نه بلکه دلالی سودجوست. کار او مطابق نظر کانت به خاطر نیت نادرستش به قطع غیر اخلاقی است.

«علی می گفت چی شده چرا همه انقد کلاش شدن؟ نادرست و کلاهبردار چرا همه به جون هم افتادن؟ دارن همدیگرو می چاپن؟» (میرصادقی، ۱۳۸۴: ۳۶)

در بخش دیگری از داستان نیز که از زبان جمشید روایت می شود؛ جمشید که زمانی همراه علی و دوستان دیگرش با روحیه ای انقلابی و مبارز در راه آزادی می جنگید حال بخشی از ساختاری شده بود که پیش از این ها منتقد آن بود. جمشید به عنوان ممیزی فیلم می دید و بخش هایی که به او دیکته شده بود را سانسور می کرد. ضمناً با هنرپیشه زنی (میترا) رابطه داشت درحالی که به علی گفته بود رابطه آنها تنها کاری و محدود است. او در دروغ و دغل غرق شده است.

«چه چیزی را می خواستم از علی پنهان کنم؟ شرمندگی مثل عارضه ای وجودم را می گرفت و هر لحظه که می گذشت، بیشتر از خودم دلزده ام می کرد. بوی گند دماغم را پر کرده بود. بدجوری خودم را گرفتار کرده بودم. به قول پیر مرد استاد سابقم که اتفاقی در یک رستوران دیدمش شغل ابرومندی نیست جوان

هر روز در تالارهای تاریک نشستن و به عنوان ممیزی فیلم دیدن و با آدم‌های کلاشی هم کلام شدن شغل آبرومندی نبودگرچه برای مزایایش خیلی‌ها سرو دست می‌شکستند.» (میرصادقی، ۱۳۸۴: ۱۱۲)

انتخاب جمشید در این میانه به روشنی کاری غیر اخلاقی است. چراکه جمشید در وهله نخست آگاهانه با نیت نادرست وارد بازی کثیفی شده است که وجدانش را مدام می‌آزارد اما طمع مزایای کاری که می‌کند و یا غرق شدن در این تباهی او را مجالی برای رهایی نمی‌دهد. پس نیت نادرست جمشید او را واداشته است به کاری که فضیلت و خیری در آن نیست. او و دوستانش در انتخاب آزاد برای اخلاق مدار بودن رد شده‌اند.

«در اخلاق قبل از کانت سوال این بود که انسان چگونه عمل کند تا به سعادت برسد؟ در فلسفه کانت این سوال به این صورت مطرح می‌شود که: انسان چگونه عمل کند تا تکلیف خود را انجام داده باشد.» (افضلی، ۱۳۹۲: ۳)

در بند نخست داستان که توسط مجید روایت می‌شود نحوه آشنایی او با علی را می‌خوانیم که به دوران مدرسه باز می‌گردد. پدر مجید قصاب است و تمایل چندانی ندارد که پسرش ادامه تحصیل دهد؛ بنابراین بعد از کلاس ششم، مجید را از مدرسه بیرون می‌آورد و در دکان قصابی که شغل معهود و خانوادگی آنهاست به کار می‌گمارد. در این میانه علی مدام مجید را تشویق به بازگشت به مدرسه می‌کند. مجید بر سر دوراهی قرار گرفته یا باید در دکان قصابی وردست پدرش باشد و یا به دبیرستان بازگردد برای ادامه تحصیل و در راه رشد فکری خود گام بردارد. اینجا به لحاظ آموزه‌های کانت نیت نیک در درجه نخست اهمیت قرار دارد فارغ از نتیجه کار. مجید تمایل دارد به مدرسه بازگردد ضمن آنکه این تصمیم بر اساس امر مطلق کانتی باید بر اصل تعمیم‌پذیری استوار باشد تا بتوان آن را کار خیر خواند. پس جدا از اینکه مجید در انتهای داستان چگونه از آرمان‌های جوانی‌اش فاصله گرفته؛ این تصمیم او بر مبنای نظر کانت کاری اخلاقی است.

«اگر آن روز بلند نمی‌شدم و علی را کنار خودم جا نمی‌دادم چه می‌شد؟ زندگی‌ام بی‌شک شکل دیگری به خودش می‌گرفت و به راه دیگری می‌رفت. به راهی که آن وقت‌ها به نظرم تنها راهی بود که بچه‌هایی از تیرو تبار من می‌رفتند.» (میرصادقی، ۱۳۸۴: ۱۲)

مجید امروز نویسنده‌ای شده که پس از مواجهه با علی به گذشته‌اش بازمی‌گردد و می‌داند که اگر به تشویق علی به مدرسه بازنگشته بود، امروز به حتم پشت دخل قصابی ایستاده بود و به مکاتب ادبی و مسائل سیاسی و اجتماعی کاری نداشت. هرچند مجید در انتهای روایت خود به دلیل آنچه که از آن به آفت زدگی و تباهی در زندگی‌اش یاد می‌کند؛ معتقد است که لایق چنین جایگاهی نیست و ای کاش نادان باقی می‌ماند.

«تقصیر تو بود علی که زندگی مرا به این طرف کج کردی. اگر پشت پیشخوان قصابی ایستاده بودم هیچگاه به دام صیاد شاه ماهی‌ها نمی‌افتادم. تقصیر تو بود که همه‌اش از رسالت حرف می‌زدی.» (میرصادقی، ۱۳۸۴: ۲۵)

اما مطابق آموزه‌های کانت امر اخلاقی اگر با نیت نیک و مطابق امر مطلق باشد فارغ از نتیجه عمل، اخلاقی و درست است. پس اینجا با نتیجه کار که شاید پشیمانی مجید از کج شدن راهش به سمت آگاهی و دانش که مسلماً رنج نیز باخود به همراه دارد؛ این امر اخلاقی زیر سوال نمی‌رود.

«ما با کانت در این موافقیم که اراده خوب، یکی از خیرهای ذاتی است، ولی موافق نیستیم که تنها خیر بالذات باشد. اراده نیک ممکن است جزء لازم و ضروری هر عمل خوب اخلاقی تصور شود، ولی در اینکه شرط کافی برای خوبی اخلاقی چیزی باشد، محل تردید است. به نظر می‌رسد اراده نیک هم مانند دیگر فضایل و خیرهاست که وقتی فی‌نفسه و جدا از نتایج آنها در نظر می‌گیریم، خیر هستند، ولی وقتی با نتایجی که در پی دارند و برای غایاتی که به‌کار می‌روند در نظر می‌گیریم، ممکن است شر باشند.» (اترک، ۱۳۹۲: ۳۲۶)

۶- نتیجه‌گیری: در رمان شب‌چراغ مطابق آموزه‌های اخلاقی کانت کاری که دوستان علی وقتی او به زندان افتاده در غیابش انجام داده‌اند غیراخلاقی و منفعت طلبانه است و تشخیص آن آسان می‌نماید چراکه دوستان علی دیگران را وسیله رسیدن به اهدافشان قرار داده‌اند و ضمناً عمل آنها با اصل تعمیم‌پذیری و عینیت و ضرورت و اطلاق نمی‌خواند. بنابراین تشخیص نیت آنها و عملشان مطابق نظریه کانت راحت است اما در مورد شخصیت اصلی داستان یعنی علی تشخیص عمل اخلاقی گاه دشوار و پیچیده می‌گردد به سبب آنکه ممکن است پژوهشگر را به دام نسبی‌گرایی بیاندازد. انسان موجود پویایی است و آموزه‌های مطلق کانت ممکن است در تمام موارد پاسخ‌گوی نیازهای او نباشد. پس در نتیجه گاه

متوسل به غایت‌گرایی خواهد شد و گاه به نسبی‌گرایی اخلاقی دچار. یکی از دیرین‌ترین مثال‌های ادبی مخمضه اخلاقی وضعیت شخصیت آنتیگونه است در نمایشنامه‌ای از سوفوکل با همین نام. دختری که در تقاطع دو نظام اخلاقی متفاوت گرفتار می‌آید: نظامی که می‌گوید برادر کشته شده در جنگ را باید با حرمت دفن کرد و نظامی که می‌گوید جسد کسی که دشمن ملت نامیده شده باید به خود وا گذاشت. در چنین موقعیتی به لحاظ اخلاق کانتی سردرگمی و پریشانی حاصل خواهد شد و شاید انسان به نسبی‌گرایی اخلاقی گرفتار آید. در مقایسه با زمان خلق آنتیگونه تصادم نظام‌های اخلاقی در جهان موجود بیشتر شده و به نظر می‌رسد پیچیدگی وضعیت‌های بشری و معضله‌های اخلاقی افزون گشته است. مثالی دیگر از این دست سربازی است که میان جنگیدن برای وطن و پرستاری از مادر بیمارش، مستاصل مانده است. به نظر می‌رسد این انتظار از یک اصل اخلاقی که بتواند همه مشکلات اخلاقی را حل کند یک انتظار بی‌جاست. در جهانی که پر از تعارضات اخلاقی است، انتظار حل تمام مشکلات با یک اصل اخلاقی نوعی ایده‌ال‌طلبی است. اگر یک نظریه اخلاقی بتواند اکثر مشکلات اخلاقی را حل کند، یک نظریه کارآمد و مفید خوانده می‌شود. نظریه اخلاقی کانت نیز انصافاً بسیاری از مشکلات اخلاقی را حل و ما را در چگونگی رفتار با دیگر انسان‌ها راهنمایی می‌کند اما یک نکته دیگر را نیز نباید از نظر دور داشت و آن اینکه فقر و استبداد، تمام نظام‌های اخلاقی را برهم خواهند ریخت. بنابراین قواعد و قوانین در این جوامع معنای دیگری خواهند یافت.

فهرست منابع:

- اترک، حسین (۱۳۹۲) وظیفه‌گرایی اخلاقی کانت، تهران: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- اترک، حسین. (۱۳۸۹). "وظیفه‌گرایی اخلاقی، اخلاق در علوم و فن‌آوری"، سال پنجم (شماره‌های ۱ و ۲) ص ۲۷-۳۵.
- اتکینسون، آر. اف. (۱۳۹۴) درآمدی بر فلسفه اخلاق، ترجمه سهراب علوی‌نیا، تهران: انتشارات هر مس.
- افضلی، فهیمه. (۱۳۹۲). "وظیفه‌گرایی در فلسفه اخلاق کانت"، دانشگاه امام خمینی قزوین، ص ۱۵-۱.
- امیدپور، مهرداد، و فدایی مهربانی، مهدی. (۱۳۹۷). "ایده‌آلیسم و روانیدن روشنگری"، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۸ (شماره یک) ص ۹۶-۷۷.

چوپانی، یدالله. (۱۳۸۸). "آراء فلسفی و اخلاقی امانوئل کانت و تحلیل اجمالی آن"، پیک نور، سال هشتم (شماره سوم) ص ۱۳-۳.

حاجتی شورکی، محمد، و عارفی، عباس. (۱۳۹۳). "وظیفه‌گرایی اخلاقی کانت در بوته نقد و بررسی"، معرفت اخلاقی، سال پنجم (شماره اول) ص ۳۶-۱۷.

رهنما، تورج. (۱۳۹۳). "میرصادقی از پیشگامان داستان‌نویسی جدید در ایران"، بخارا، شماره ۹۹، تهران.

شعوری، تلی، و فرشید، سیما. (۱۳۹۱). "بررسی رمان هاوارد زانند اثر ای. ام. فاستر از دیدگاه اخلاقی مارتا سی. نازبام"، علمی تفسیر متون (دهخدا)، دوره ۴ (شماره ۱۱) ص ۱۹۶-۱۷۷.

فردید، قاسم، اکبری، احمد، و غفوری نژاد، محمود. (۱۴۰۲). "بسط نظریه وظیفه‌گرایی کانت در تحلیل تعارضات وظایف در گزاره‌های اخلاقی (مورد مطالعه اتانازی)"، اخلاق در علوم و فناوری. سال هجدهم (شماره یک) ص ۲۷-۲۳.

کانت، امانوئل (۱۳۶۷) تمهیدات، ترجمه غلام‌ملی حداد عادل، مرکز نشر دانشگاهی تهران.

کانت، ایمانوئل (۱۳۶۹) بنیاد مابعدالطبیعه اخلاق، ترجمه حمید عنایت و علی قیصری، تهران: انتشارات خوارزمی.

کریمی، فرزاد، و واردی، زرین‌تاج. (۱۳۹۵). "ایده‌آلیسم در مجموعه داستان یوزپلنگانی که با من دویده‌اند"، انجمن ترویج زبان و ادب فارسی. ۱۱۵۱-۱۱۳۵.

کورنر، اشتفان (۱۳۸۰)، فلسفه کانت، ترجمه عزت الله فولادوند، تهران: انتشارات خوارزمی.

میرصادقی، جمال (۱۳۸۴) شب چراغ، تهران: نشر اشاره.

References:

Books:

- Atkinson, R.F. (2014) An introduction to the philosophy of ethics, translated by S. Alavinia, Tehran. Hermes Publishing. (in Persian)
- Atrak, H (2012) Kant's moral Obligationism, Tehran: Research Institute of Islamic Sciences and Culture (In Persian)
- Kant, I (1988) Preparations, translated by Gh. Haddad Adel, Tehran University Publishing Center. (in Persian)
- Kant, I. (1990). The metaphysical foundation of ethics; Translated by Hamid Enayat and Ali Kayseri; Tehran: Kharazmi Publications (in Persian)

Koerner, Ashtafan (2010), Kant's Philosophy, translated by Ezzatullah Foladvand, Tehran: Kharazmi Publishing House.

Mirsadeghi, J. (1384) Shabcharagh, Tehran: Izhar Publishing Hous

Articles:

Afzali, F. (2012). Determinism in Kant's moral philosophy, Imam Khomeini Qazvin University Journal, pp. 1-15. .(in Persian)

Atrak, H. (2008). Ethical Obligationism, Ethics in Science and Technology, Year 5 (Issues 1 and 2), pp. 27-35. .(in Persian)

Choupani, Y. (2009). Immanuel Kant's philosophical and moral opinions and their brief analysis, Peyke Noor , eighth year (third issue), pp. 3-13

Fardid, Q., Akbari, A.,& Ghafourinejad, M. (2023). Expanding Kant's theory of duty in the analysis of duty conflicts in moral propositions (the case of euthanasia), ethics in science and technology. 1402; Year 18, number one, pp. ۲۳-۲۷.(in Persian)

Karimi, F.,& Vardi, Z. (2015). Idealism in the story collection of leopards who ran with me, Association for the Promotion of Persian Language and Literature. ۱۱۳۵-۱۱۵۱ .(in Persian)

Omidpur, M.,& FadaeiMehrbani, M. (2017).Idealism and Enlightenment Enlightenment, Law and Political Science School , Volume 48 (Number One) pp. 77-96.(.(in Persian)

Rahnama, T. (2013). "Mirsadeghi, one of the pioneers of new story in Iran", Bokhara, No. ۹۹, Tehran.(in Persian)

Shorki, M.,&Arefi,A. (2014). Kant's moral obligationism in critique and review, Marafet Ethical , fifth year (first issue), pp. 17-36. .(in Persian)

Shouri, T.,& Farshad, S. (2012). Review of the novel Howardzand by A. M. Foster from the moral point of view of Martha C. Nazbaum, Scientific Quarterly of Tafsir Matoon (Dehkhoda), Volume 4 (Number 11), pp. 177-196. .(in Persian)